

Демчук О. А.

*старший викладач кафедри психології
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини,
м. Умань, Україна*

ВПЛИВ СИСТЕМИ ВИХОВАННЯ НА ФОРМУВАННЯ НАБУТОЇ БЕЗПОРАДНОСТІ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Проблема успішності навчання молодших школярів є актуальною як для педагогів, так і для батьків. Для учнів початкової школи навчання є провідною діяльністю; їх самооцінка, роль та місце в класі, взаємовідносини з батьками, однокласниками в значній мірі залежать від того, як навчається дитина. Щоб підвищити якість навчання, необхідно сформувати у дітей стійкий інтерес до пізнавальної діяльності. Відсутність навчальної мотивації або ж її несформованість, що проявляється у небажанні ходити до школи, вчитись, негативних емоціях, пов'язаних із навчанням, страху, тривожності, призводить до того, дитина не може досягти успіхів у навчанні. Віддаленим негативним наслідком такої ситуації може бути перенесення невдач, неуспіхів у навчальній діяльності на інші сфери життя дитини. Результатом цього процесу є формування набутої безпорадності.

Набута безпорадність – особливість поведінки, яка формується при систематичному негативному досвіді і розвивається, дитина вважає, що невдачі будуть переслідувати її не тільки в цій конкретній ситуації, але і в будь-якій іншій, з якою вона зіткнеться, не тільки сьогодні, але і в майбутньому. Але найважливішою умовою такої установки на глобальність і стабільність невдач є впевненість дитини, що у всіх своїх невдачах винна вона сама (її бездарність, дурість, слабка воля, невміння справитися з труднощами), тоді як успіх, якщо він раптом приходить, пов'язаний із вдалим випадковим збігом обставин або чиеюсь допомогою.

Дитина, у якої все складалося досить вдало в перші п'ять років життя, не сумнівається, що і далі все буде в порядку. Шкільні педагоги знають, що ця впевненість може ослабнути, але не зникнути протягом приблизно ще п'яти років, навіть якщо досвід навчання в школі не принесе задоволення. Проте якщо дитина систематично терпить невдачі протягом перших п'яти років навчання, а це навчання в початковій школі, то до десятирічного віку від її впевненості в собі не залишиться й сліду, мотивація зникає, і дитина звикається з невдачами [1, с.40].

В такій ситуації дитина переконана в тому, що нездатна вирішувати поставлені перед нею завдання, використовуючи свої розумові здібності, хоча ще в дошкільному віці була впевнена у своїх можливостях, і знову піддається негативним емоціям. І хоча успіхи в школі все ще можливі, шанси на їх досягнення з кожним роком стають все менш ймовірними. Дитина все більше відходить від пошуку любові та самоповаги, та все частіше вдаючись до правопорушень або ж, навпаки, стає пасивною і замикається у собі.

Якщо діти втрачають інтерес до навчання, яким вони відрізнялися до вступу до школи, ми можемо звинувачувати в цьому їх сім'ю, оточення, економічний стан, але набагато правильніше було б шукати пояснення цьому в самій школі і тих методах навчання, які в ній використовуються. Тому досить часто причинами виникнення набутої беспорядності називають помилки виховання дитини в сім'ї та у школі.

Традиційно сім'я є головним інститутом виховання дитини. Те, що дитина в дитячі роки набуває в сім'ї, вона зберігає впродовж усього подальшого життя. Саме в сім'ї формуються основи особистості дитини, задовольняються її потреби в любові, захищеності, безпеці. Потреба в любові є однією з фундаментальних, її задоволення – необхідна умова нормального розвитку дитини. Так, З. Фрейд зазначав: «дитина, що зазнала в повній мірі материнську любов, ніколи не буде одержима страхом перед невдачами. Любов розсіює цей страх і допомагає людині знайти в собі підстави для впевненості, самоповаги і відчуття власної значимості» [2, с.49]. Дитині, зазвичай, відмовляють у любові

тоді, коли вона більше всього цього потребує, коли в неї неприємності: зморилась, невдачі в школі, у стосунках з друзями. Вона тоді гірше себе поводить, грубить, сердиться на всіх (агресія як захист), в цій ситуації батьки й відвертаються від неї, починають засуджувати і залишають дитину одну з її проблемами, невдачами, що призводить, як правило, до того, що в душі дитини з'являються негативні почуття, спрямовані проти батьків, а не вчинку, невдачі. Дорослій людині, що зазнала дефіцит любові у дитячому віці, досить важко досягти потім успіху в житті, навчитися любити інших і полюбити себе. Якщо людина кохана і вміє кохати сама, вона може досягти успіху в житті, бо любов є спонукальною силою для досягнення успіху і сприяє відчуттю власної значущості. Однак, якщо дитина не навчиться любити сама, а буде тільки вимагати любові до себе навколишніх, вона часто заходитиме у безвихідь.

Але не тільки дефіцит любові, байдужість до дитини можуть бути причиною виникнення набутої безпорадності, до неї призводить і надмірна опіка батьків, що проявляється у завищеній увазі, турботі, постійному триманні дитини коло себе, нав'язуванні власних поглядів дитині, захисті дитини від усіх труднощів. Гіперопіка позбавляє дитину самостійності, активності, дитина не знає реальності, не знає власних сил, В результаті формується незріла, егоцентрична, примхлива особистість, дитина невпевнена, боязка, сором'язлива та непристосована до самостійного життя. Оточена з дитинства турботою, дитина починає відчувати себе слабкою у будь-якій ситуації, де потрібно приймати рішення. На думку керівника психологічного центру А.Соріна «не можна вирощувати дитину в парнику, так вона не зможе адаптуватися до реальних умов, в яких доведеться жити» [3]. Часто при дорослішанні відбувається емоційний вибух, який призводить до проблем з однолітками і навіть до розриву з сім'єю. Гіперопіку вважають джерелом низької пізнавальної активності, відсутності потреби у творчості, егоїзму, зневіри у власних силах і... навченої з дитинства безпорадності.

Враховуючи те значення, яке в наші дні надається системі освіти, і усвідомлюючи, що для більшості дітей школа – це та єдина в світі реальність,

яка призначена спеціально для них, школа повинна грати і грає в їх житті надзвичайно важливу роль. Проте... в цілому школа нерідко відбиває бажання вчитися і навіть жити [2, с.51]. Сучасна освітня система іще далека від досконалості. Серед основних якостей сучасної школи, що впливають на появу у школярів стійкої неуспішності, і як наслідок, навченої безпорадності можна виокремити:

- відсутність мотивації до навчання – традиційна система освіти часто породжує нудьгу і страх;

- зміст навчання – шкільні програми, як правило, далекі від кола інтересів дитини;

- педагоги – позиція вчителя відіграє вирішальну роль у подоланні або закріпленні неуспішності, остаточно підривають віру дитини у свої можливості, надію на поліпшення свого становища і, зрештою, інтерес до навчання. В результаті досить швидко розвивається навчена безпорадність;

- учень – об'єкт. Учень розглядається не як самостійний суб'єкт, з яким ведеться діалог, він стає об'єктом впливу. В такій освітній системі лишається мало місця для самовиховання, віри у власні сили, ініціативи, активної життєвої позиції, і в результаті цього учень з часом набуває пасивності і безпорадності;

- спосіб набуття знань – в системі навчання спосіб структурування знань нав'язується згори. Інформація нагромаджується не у процесі набуття власного досвіду та активної позиції учнів, а внаслідок засвоєння вербальних форм, що часто не відповідають інтелектуальним можливостям дитини. Це ускладнює навчання і, власне, життя учнів, прирікаючи їх на невдачі;

- оцінка знань – оцінка для учня є дуже важливим мотивом його діяльності, незадовільні оцінки, що йдуть одна за одною, не стимулюють учня до більш інтенсивного навчання. Вони, як правило, остаточно підривають його віру в свої можливості, сподівання на поліпшення свого становища і в кінцевому рахунку інтерес до навчання. У зв'язку з цим його знання і вміння їх продемонструвати продовжують погіршуватися. Ця обставина, у свою чергу,

тягне за собою подальше зниження оцінок та виникнення депресії. В результаті досить швидко розвивається набута безпорадність [4, с. 213].

Отже, помилки сімейного виховання та недоліки в системі освіти є основними причинами виникнення та формування набутої безпорадності. Найбільш небезпечним є період молодшого шкільного віку. Неуспішність та стійкі невдачі в навчальній діяльності, з якими необхідно боротися впродовж усіх шкільних років, найлегше запобігти саме на цьому етапі. Процес їх збільшення зазвичай можна скорегувати, використовуючи прогресивні методи навчання, які допоможуть дитині реалізувати основні потреби. Будь-яка дитина так чи інакше піддається впливу середовища, сім'ї та власних генетичних особливостей. Незалежно від перерахованих факторів молодший шкільний вік є критичною точкою відліку. До цього віку позитивний шкільний досвід може сприятливо позначитися на досягненні успіху. Однак після досягнення дитиною десяти років одного успішного досвіду навчання в початковій школі вже недостатньо. Звідси випливає, що, хоча дітям можна допомогти на будь-якому етапі навчання, найголовніше – не втратити час у початковій школі.

Література

1. Глассер У. Школа без неудачников. [Текст] Пер. с англ. / (Общ. ред. и предисл. В.Я.Пилиповского. – М. : Прогресс, 1991. – 174 с.
2. Калошин В.Ф. Про навчену безпорадність. [Текст] / В.Ф.Калошин // Початкова школа. – 1994. – № 9-10. – С. 49-52.
3. Гиперопека: вторая жизнь за ребенка. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://letidor.livejournal.com/48710.html>. – 20.02.2012. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.
4. Зелигман Мартин Э. П. Как научиться оптимизму. Советы на каждый день. [Текст] Пер. с англ. / Мартин Э. П.Зелигман. – М. : Вече, 1997. – 432 с.